

KVINNORNA OCH KRIGET

Soldathustrur, markententerskor och kvinnliga krigare

AV CHRISTER JOHANSSON

*”Så följde hon trogen och käck armén,
hvar helst på sin marsch den kom,
och der skotten smälde och kulan hven,
der var hon ej långt bakom.”*

Versen till vänster hör till stycket om markententerskan Lotta Svärd som står med i J. L. Runebergs *Fänrik Ståls sägner*. Hon utgör ett exempel på alla de kvinnor som på olika sätt levde och verkade nära krigsmaktens personal, såväl i fredstid som i krigstid. Denna grupp personer utgörs bl.a. av officerarnas och soldaternas hustrur samt deras tjänstefolk, markententerskor och tvätterskor. Kvinnorna delade sina mäns vedermödor och därav förtjänar också deras historia

att berättas. Denna artikel avser därför att ta upp något om kvinnornas livssituation, såväl hemmavid som i fält, med tidsmässig tyngdpunkt på slutet av 1700-talet och första hälften av 1800-talet. Litteraturen som artikeln främst bygger på är Eva Isakssons *Så följde hon trogen och käck armén* (1993) och Alf Åbergs *Karolinska kvinnoöden* (1999). Andra viktiga studier är min egen *Usla suputer och hederliga familjefäder – En jämförande studie av värvade och indelta soldaters sociala och ekonomiska livssituation vid Göta artilleriregemente och Älvsborgs regemente år 1830* (2000) samt min och Fredrik Johanssons *Bussar och Bönhasar – Det yngre garnisonsregementet i Göteborg under gustavianska tiden 1772-1801* (2003).

Livet hemmavid

För att förstå resultatet av undersökningen om soldathustrurna vid Göta artilleriregemente och Älvsborgs regemente år 1830 är det viktigt att uppmärksamma den skillnad som föreligger mellan hur de värvade och roterade förbanden försörjdes. De förstnämnda fanns i garnisonsstäderna och de sistnämnda på landet. De värvade soldaterna fick lön i reda pengar utifrån antalet tjänstedagar medan de roterade underhölls genom soldattorp (som bekostades av bönder som mot skattelättnader bildade s.k. rotar, därav benämningen roterade soldater) där de odlade sin egen mat. Det roterade manskapet hade sålunda en mer säker försörjningssituation medan de värvade soldaterna hade en mer osäker sådan, då de kunde permitteras under längre perioder utan lön, varpå de tvingades söka andra tillfälliga arbeten. Denna skillnad påverkade av naturliga skäl också soldathustrurnas liv och försörjning liksom deras barns.

Vid Älvsborgs regemente var hela 91 % av manskapet gifta medan enbart 33 % var det vid Göta artilleriregemente. Den främsta orsaken till detta förhållande kan med

största sannolikhet förklaras utifrån det faktum att hustru och barn var viktiga för driften av soldattorpen. Att kunna driva ett jordbruk förutsatte sålunda en familj. För de värvade soldaterna sågs giftermål inte som någonting nödvändigtvis gott och för att över huvud taget få tillåtelse att ingå äktenskap var det en förutsättningen att den blivande maken kunde försörja sig själv då makens lön inte räckte för två personer. Mer fattiga i staden var det ingen som ville ha. De roterade soldaterna fick söka tillstånd att gifta sig av sina kompanichefer medan de värvade fick ansöka hos regementschefen och överståthållarämbetet. Kontrollen var noggrann och rigorös.

Vad gäller soldathustrurnas härkomst så var flertalet i Älvsborgs län komna från samma socken eller intilliggande socknar varifrån maken var bördig. Ett mindre antal av de par som har undersökts kom från olika avlägsna områden. Flertalet träffades och levde alltså hela sitt liv i hembygden. I Göteborg var det mer vanligt att antingen hustrun eller mannen var invandrade till staden från den omgivande landsbygden. Det vanligaste verkar sålunda ha varit att man träffades just där, i jakten på ett bättre liv.

Angående soldathustrurnas försörjning så verkar det mest troligt att de roterade soldathustrurna främst arbetade i jordbruket, antingen hemma på soldattorpet eller hos rotebönderna. De värvade soldathustrurna fick ta de arbeten som fanns tillgängliga, bl.a. på fabriker och i spinnerier. Troldigtvis var det också vanligt att deras barn arbetade i dessa miljöer då barnarbete inte var någon ovanlighet i början av 1800-talet. Andra försörjningsformer var bl.a. försäljning och markententeri, hushållsarbete och barnpassning som hjälphustru, sömnad, muddring och vattenbärning.

Att de värvade soldatfamiljerna hade en svårare försörjningssituation än de roterade familjerna kan bl.a. utläsas av det faktum att de skaffade färre barn 1-2 stycken mot de roterades 3-5 stycken. Som tidigare nämnts i texten så var bar-

nen välkomna i jordbruket som extra arbetskraft medan de i staden mer sågs som en belastning, i synnerhet i de trånga barackerna och kasernerna där soldater, soldathustrur och barn delade husrum tillsammans. Att de också blev mer utsatta för smittsamma sjukdomar är troligt.

Ovanstående förhållanden kan antas likna de som rådde under slutet av 1700-talet. I boken *Bussar och Bönhasar* (2003) framgår det att 54 % av manskapet vid det värvade garnisonsregementet i Göteborg var gifta. I mitten av seklet omtalas att soldathustrurna och deras barn vintertid arbetade med kamning och spinning vid stadens manufaktur och fabriker samt att de sommartid befann sig på lantarbete och på höstarna vid sillsalterierna. Inkvarterades gjorde de tillsammans med soldaterna hos stadsborna eller i speciella kaserner och på 1760-talet omtalas att soldathustrurna hade till uppgift att: ”...med kokning, tvätt och städning manskapet tillhandaga...”. Enligt beräkningarna skulle en soldathustru bo i varje logement. När Borgerskapets kasern uppfördes i slutet av 1700-talet fanns där plats för 10 officerare, 42 underofficerare, 704 soldater och 140 soldathustrur.

Borgerskapets kasern i Göteborg.

Officershustrurnas liv skilde sig stort mot de vanliga soldathustrurnas. Dessa bodde mycket bättre, behövde inte slita lika hårt, åt bättre mat, hade tjänstefolk m.m. Som en jämförelse kan nämnas officershustrun Sofia Jacobina Krusell (född Hallencreutz) och soldathustrun Ulrika Zacharoff (född Sjöberg). Hallencreutz var gift med kaptenen Carl Johan Krusell och Sjöberg med den ryskfödde soldaten Ivan Zacharoff. Familjen Krusell bodde på ett frälsehemman i Mölndal och ägde två stenhus inne i centrala Göteborg medan Zacharoffs antagligen bodde i Borgerskapets kasern eller i någon annan mindre trevlig boning. Av Krusells sex födda barn överlevde samtliga och av Zacharoffs överlevde ett av fyra. Livet som fattig soldathustru i 1700-talets Göteborg var alltså ingen dans på rosor.

Livet i fält

Under 1500-, 1600- och 1700-talet åtföljdes de kontinentala arméerna av stora trossföljen vari flertalet kvinnor ingick. Dessa hade framförallt en viktig understödjande funktion då de sålde mat, alkohol och andra ting (s.k. kantinnehavare eller markententerska) samt tvättade, lappade och strök kläder m.m. Vanligtvis stod statsmakten bara för brödfödan och då var den varma maten än mer uppskattad av manskapet. I fält åtföljdes de värvade legosoldaterna ofta av sina familjer, och barn som vuxit upp inom en armé blev ofta som vuxna en del av samma armé. Det sågs till och med som någonting gott att soldaterna gifte sig och levde med sina familjer i fält då de inte lockades att gå till prostituerade. Sveriges kung Gustav II Adolf tillät t.ex. kvinnor och barn att följa med på krigsfärder, medan ”horor” kördes bort av militärledningen. På 1600-talet var de medföljande trossföljerna som störst och bl.a. kan nämnas att den kejserliga armén år 1648 räknade 40 000 man samtidigt som tros-

De sista trosskvinnorna förekom under amerikanska inbördeskriget. Här en sydstatssoldat med familj.

Marktentare m.fl. vid Husarviken i Stockholm kring år 1800.

sen räknade 100 000 personer – hustrur, horor, manliga betjänter, pigor o.s.v. Arméerna vid denna tid kan sålunda liknas vid ambulerande samhällen och många ”riktiga” städer kunde inte ens uppvisa en så talrik befolkning. På 1700-talet minskade trossföljerna successivt i storlek för att helt försvinna under loppet av 1800-talet. Då övertog speciellt uppsatta underhållsförband de uppgifter som kvinnorna tidigare haft. Så är fallet än idag.

Livet i fält var hårt även för kvinnorna. Utöver att bidra till försörjningen och ta hand om barnen ålåg det dem också att sköta sjuka och sårade soldater. I Sverige löd soldat-

hustrurna under samma krigslagar som männen fram till år 1795. Det var enligt 1781 års reglemente regementsväbelns uppgift att hålla *”sträng uppsigt, så i garnison som i fält, öfver Marquententarne, at de ej få öfverskrida de utsatte Taxorne och profitera öfver billigheten; utrota spel och liderliga qvinfolk, på Marscher hålla ordning på Tross och Officerarnes drängar”*.

Lotta Svärd i Runebergs *Fänrik Ståls sägner* får stå som ett exempel på en markententerskas liv under gustavianska tiden 1772–1809. Mången krigsman *”han mins, hur ofta hur han från stridens ras, från segerns blodade fält han kommit tröttad och tömt sitt glas i Lottas bräckliga tält. Med var hon, hade med möda fått ur striden sin enda skatt, sitt tält, sin kärra med käril och mått och sin grälle [häst], bruten af spatt.*

Hon räknade tjugu år, se’n tredje Gustaf var Sveriges kung och hon i sin lefnads vår. Förr’n den ädle kungen i Finland stred [1788-1790], hon blifvit en krigsmans brud; och då trumman rördes och Svärd drogs med, så följde hon samma ljud. Då var hon vacker. En läpp, en kind som hennes så skär knapt fans, och mången krigare såg sig blind på de bruna ögonens glans. Men en vår är flyktig, en blomning kort och hennes, den blef ej lång: i trenne vexlingar gick den bort, en tredjedel hvarje gång. En togs af den första vinterns köld, sent mildrad och tidigt sänd, den andra blef första sommarens stöld, den vissnade solbränd. En del, den tredje, som återstod, den höll hon ej mycket värd, den lät hon drunkna i tårars flod, se’n han stupat i striden, Svärd.

När det sista kriget [1808-1809] med storm bröt ut och hon syntes bland oss på nytt, då mindes hon knappast sin fågrings slut, så länge se’n den flytt. Men vacker än, fast på annat vis, för en krigsmans sinne hon var, och ofta hon än med pris som i blomningens bästa dar. Hon älskade kriget, hvadhelst det gaf, mot-, medgång, fröjder, besvär, och de

Lotta Svärd som krigsmans brud i *Fänrik Ståls sägner*.

grå gossarna höll hon af, och därför var hon oss kär. Och om någon med Svärd vid hans fana stått, var han säker att ej bli glömd; åt sådana mätte hon fullare mått, och för den skull blef hon berömd. Så följde hon trogen och käck armén, hvarhelst på sin marsch den kom, och der skotten smälde och kulan hven, der var hon ej långt bakom.”

Kvinnliga krigare

Krigarlivet ses allmänt som ett manligt värv men faktum är att kvinnor också har en viktig roll i krigshistorien. Framförallt har det varit som underhållspersonal men även som krigare med vapen i hand när nöden så krävde det. Det mansdominerade samhället har generellt haft svårt att acceptera kvinnor som soldater men det har i alla tider funnits en fascination för dessa amazoner, valkyrior och sköldmör (nordisk benämning på unga kvinnliga krigare). Det främsta exemplet är helgonet Jeanne d'Arc (1412-1431) som under flera år försvarade Frankrike mot engelska anfallsstyrkor men som slutade på bålet då hon påstod sig höra ”röster” samt genom att bryta mot tabut att klä sig i manskläder, vilket sågs som en stor synd och ett brott mot den gudomliga ordningen. En kvinna hade inte rätten att tillskansa sig rättigheter som annars tillföll männen. Häri ligger sålunda den främsta grunden till kyrkans motstånd mot kvinnor inom krigsmakten.

Ett tillfälle när kvinnor tilläts slåss som män var när det egna samhället hotades på ett allvarligare sätt, t.ex. en stad under belägring, vilket så krävde att samtliga medborgare mobiliserades. Så skedde bl.a. i det kristna Ungern på 1500- och 1600-talet när det muslimska ottomanska riket expanderade västerut. Istället för att bli tillfångatagna och sålda som slavar valde kvinnorna att stupa vid männens sida på stadsmurarna. Samma sak skedde i Baltikum när Ryssland

Kvinnornas försvar av staden Eger i Ungern.

Molly Pitcher.

erövrade de svenska fästningsstäderna i början av 1700-talet. Ett exempel från Göteborg är när kommandanthustrun Emerentia Krakow övertog ledningen för försvaret av Gullbergs fäste (låg beläget där skansen Lejonet idag finns) under den danska belägringen 1612 efter det att hennes make hade sårats.

Att kvinnor annars öppet tjänstgjorde som soldater är dock mer ovanligt. Ett exempel är trosskvinnan Molly Pitcher som under amerikanska frihetskriget på 1700-talet hellre avfyra kanoner än skötte sårade. I Frankrike under Napoleonkrigen 1804–1813 deltog ett flertal kvinnor som kombattanter. Angélique Duchemin (1772–1859) var en av dessa och hon tjänstgjorde som underlöjtnant i infanteriet och blev belönad med hederslegionens kors efter att ha deltagit i 7 strider och sårats tre gånger. Annars var det dock mer vanligt att kvinnor klädde ut sig till män och tjänstgjorde som soldater på dessa premisser. Ett flertal sådana fall finns dokumenterade världen över, bl.a. tjänstgjorde några hundratalet kvinnor förklädda till män i amerikanska inbördeskriget på 1860-talet. Ett exempel från Sverige är adelskvinnan Ulrika Eleonora Stålhammar som 1711 lät sig värvas som artillerist i Kalmar och som kallade sig Vilhelm Edstedt. Hon tjänade vid artilleristaten ända fram till 1726 då hon tog avsked, och under dessa år hann hon också gifta sig med en kvinna. Ulrika Eleonora valde därefter att frivilligt avslöja sin hemlighet och blev för detta dömd till en månads fängelse, ett mildt straff, då det ansågs förmildrande att kvinnornas förhållande inte hade varit av ”lesbisk” karaktär. Annars var det vanligt att kvinnornas kön avslöjades först när de blev sårade och då tvingades uppsöka läkarevård. Flertalet kvinnor verkar ha tjänstgjort vid värvade regementen där omsättningen på manskapet var stort.

Trots att det var förbjudet för kvinnor att klä ut sig till män och tjänstgöra som soldater så verkar det som att de trots allt fick ett gott erkännande för detta. Såväl under Gus-

tav III:s ryska krig 1788–1790 och kriget i Finland 1808–1809 erhöill ett flertal soldater (som sedan visade sig vara förklädda kvinnor) tapperhetsmedalj. I slaget vid Svensksund 1790 tjänstgjorde åtminstone en kvinna på en stridande befattning – Brita Hagberg – som hade klätt ut sig till man och låtit värva sig vid livgardet för att söka efter sin make som inte hade hört av sig sedan krigets början. Hon fick senare en pension av tre riksdaler om året som tack för sin insatts. Ytterligare en kvinna, pigan Elisa Bernerström,

Slaget vid Svensksund 9 juli 1790.

tjänstgjorde 1809 tillsammans med sin make soldaten Bernhard Serenius vid livgardet, ”*då hon hade beslutat att leva och dö vid sin mans sida*”. Maken antingen stupade eller blev tillfångatagen vid affärerna i Sävar och Ratan, varpå Elisa i stridsvimlet hopsamlade tappad fientlig ammunition, som hon därefter försedde sin mans kamrater med. Först när truppen skulle avmarschera till Piteå upptäcktes hennes förklädnad då hon för tredje gången stod beredd att ”*efter sin förmåga, gagna sitt fädernesland.*” Med anledning av detta tilldelades hon medaljen för tapperhet i fält.

Som artikeln berättar så har också kvinnorna en viktig del i krigshistorien, vare sig de deltog som rena kombattanter eller ingick i trossen. Där det har funnits män har det sålunda även funnits kvinnor.

Litteratur

- Englund, Peter (1993) *Förflutenhetens landskap*. Stockholm.
- Fäderneslandet åt sina söner* (2003) MCN produktion AB. (Videofilm)
- Isaksson, Eva (1993) *Så följde hon trogen och käck armén*. Göteborg.
- Johansson, Christer (2000) *Usla suputer och hederliga familjefäder – En jämförande studie av värvade och indelta soldaters sociala och ekonomiska livssituation vid Göta artilleriregemente och Älvsborgs regemente år 1830*. C-uppsats i historia, Göteborgs universitet.
- Johansson, Christer – Johansson, Fredrik (2003) *Bussar och Bönhasar – Det yngre garnisonsregementet i Göteborg under gustavianska tiden 1772–1801*. Göteborg
- Runeberg, Johan Ludvig (1886) *Fänrik Ståls sägner*. Stockholm.
- Warnstedt, Christopher von (1992) Kungliga svenska tapperhetsmedaljer ur *Släkthistoriskt Forum 1992:4*.
- Åberg, Alf (1999) *Karolinska kvinnoöden*. Stockholm.

Synpunkter på texten kan skickas till artikelförfattarens mailadress: chrisjohans@hotmail.com

---